

Panu Savolainen

Haarautuvien polkujen puutarha

HISTORIA JA ARKEOLOGIA MENNEISYYTTÄ MÄÄRITTÄMÄSSÄ

Arkeologien kiinnostus ulottuu yhä lähemmäs nykyaikaa, ja historioitsijat luotaavat yhä laajemmin tilaa, esineitä ja arkisia elämänilmiöitä. Näiden menneisyyttä tutkivien tieteenalojen tematiikka ja tutkimuskohteet ovat yhä yhtenevämpiä, mutta erilaiset aineistot, käytännöt ja menetelmät nousevat usein poikkitieteellisyyden ja tutkimuskysymysten sulautumisen esteeksi. Panu Savolainen tarkastelee artikkelissaan historiantutkimuksen ja arkeologian aineistojen ja teorioiden suhdetta tekstin ja aineellisen kulttuurin lähtökohdista.

”Kehityksen kuvaaminen usein varsin irrallisten jätteiden avulla vaatii alituisesti tieteellisen mielikuvituksen työtä, yhdistelyä, vertailua, selityksiä ja olettamuksia.”¹

Tämän aikakauskirjan perustajan Gunnar Suolahden kuvaus on osuva. Se tavoittaa taitavasti historiantutkimuksen teoreettisen olomuodon ja pukee havainnollisesti sanoiksi sen, miten hajanainen ja suodattunut on historiakäsityksen lähdeaineistollinen perusta.² Kuvaus on mainio siitäkin syystä, että sen voisi aivan hyvin ajatella tarkoittavan arkeologiaa. Lähteiden nimittäminen ”irralisiksi jätteiksi”³ korostaa osuvasti aineiston fragmentaarisuutta – oli se sitten tekstiä, esineitä tai mitä tahansa jälkiä, joiden voidaan ajatella kertovan menneestä ajasta. Vasta tutkija merkityksellistää aineistonsa eli soveltaa siihen menetelmiä, teorioita ja mielikuvitustaan ja loihii lopuksi esiin kokonaisvaltaisen kuvan

menneisyydestä. Esihistoria ja historia kirjoitetaan nykyisyydessä olevia jäänteitä tutkimalla.⁴

Vaikka mennyttä aikaa ja maailmaa tutkivat arkeologian ja historian ohella muutkin tieteenalat, kuten kansatiede tai etnologia, antropologia, taidehistoria ja folkloristikka, tarkastelen tässä artikkelissa lähinnä historiantutkimuksen ja arkeologian suhdetta. Juuri nämä kaksi menneisyyttä tutkivaa tieteenalaa poimitaan nimittäin useimmin aineistollisten ja teoreettisten vastakkainasettelujen tai vuoropuhelujen vastinpareiksi, kuten tämänkin aikakauskirjan teemanumerossa. Aine ja kieli, esine ja teksti tai kaivaus ja arkisto oletetaan intuitiivisesti aivan erilaisiksi tiedon olomuodon kategorioiksi, mikä näkyy jo useiden menneisyystieteiden taustoja ja teorioita käsittelevien teosten otsikoissa.⁵ Tämän perinteisen jaon mukaisesti arkeologia tut-

1. Gunnar Suolahti, *Historiallinen Aikakauskirja* XX 1922, 52.

2. Suolahden historiallisessa ajattelussa on tiettyjä orastavia piirteitä, jotka tulivat laajempaan suosioon vasta kielellisen käänteen ja sosiaalisen konstruktivismin myötä.

3. 1920-luvulla sanalla ”jäte” oli myös merkitys ”jääne”.

4. Menneisyyden ja aineistojen suhteesta katso Gavin Lucas, *Time and archaeological archive. Rethinking History* 14 (2010) 3, 348–350. Ajatus tutkijan aktiivisesta ja aineiston passiivisesta roolista on kyseenalaistettu laajemmin 1980-luvulta alkaen. Arkeologiassa ja historiantutkimuksessa hieman toisistaan poikkeavia muotoja saanut materiaalin käänne on siirtänyt huomion kielenulkoisiin merkityksiin ja esineiden aktiiviseen toimijuuteen. Historiantutkijoista ensimmäisiä tällaisia ajatuksia on esittänyt esimerkiksi Leora Auslander, *Beyond Words. American historical review* 110 (2005) 4, 1015–1045 sekä arkeologeista mm. Bjørnar Olsen, *Material Culture after Text. Remembering Things. Norwegian Archaeological Review* 36 (2003) 2, 87–104.

5. Tässä artikkelissa sivuan mm. seuraavia tällä tavoin nimettyjä teoksia: John Moreland, *Archaeology and Text*. Duckworth Debates in Archaeology 2001 ja Anders Andrén, *Mellan ting och text* 1997. Kaksinapaisen erottelun kehkeytymisestä 1800-luvun lopulla ks. esim. Gavin Lucas, *Understanding the Archaeological Record*. Cambridge University Press 2012, 25–26.

kii aineellista kulttuuria⁶ ja historian tutkimus tekstejä, vaikka erottelu onkin 1900-luvun loppupuolelta alkaen kyseenalaistettu lukemattomissa kannanotoissa ja tutkimuksissa.⁷ Historiantutkimuksessa kuvien tai esineiden tutkimus on tavallista, jopa muodikasta, ja arkeologiassa on viime aikoina pohdittu esineen, aineiston ja aineellisuuden käsitteitä uudesta näkökulmasta.⁸ Tällä hetkellä ei voidakaan enää väittää, että minkään menneisyyttä tutkivan tieteenalan rajat heijastelisivat niiden aineistojen eriävää olemusta, vaan rajanveto tai rajanhäivyttäminen on siirtymässä oppialakohtaisten tiedollisten rakenteiden ja otaksujen tarkasteluun.

Arkeologialla ja historian tutkimuksella on teoreettisten kysymysten ohella hyvin käytännöllisiäkin yhteisiä ulottuvuuksia. Näiden tieteenalojen tutkimuskohteet ovat toisinaan yksi ja sama ilmiö tai tapahtuma. Esimerkiksi kaupunkikaivauksilla tulee laajalti esiin 1600- ja 1700-luvun rakenteita ja löytöjä. Niiden yksin arkeologian menetelmin tavoitettava selitysvoima osoittautuu yleensä vajavaiseksi, mikäli resurssit antavat mahdollisuuden perehtyä syvällisesti myös tontin rakennuskantaa, elinkeinoja ja asukkaita kuvaaviin historiallisiin lähdeaineistoihin.⁹ Usein silloinkin, kun poikkitieteellisin hankkein tavoitellaan ykseyttä, on tavallista, että tutkimusasetelma perustetaan pääasiallisesti toisen tieteenalan näkökulmaan toisen jäädessä aputieteen tai apuvälineen asemaan.¹⁰ Kärjistäen on todettu, että arkeologinen aineisto on historioitsijoille korkeintaan elävöittävää kuvitusta.¹¹ Väitteen voi hyvin asettaa toisinkin päin: usein historian tutkimuksen anti on arkeologisissa tutkimuksissa lähinnä pakollinen taustaluku.¹² Ongelmana ei välttämättä ole entusiasmin puute, vaan taloudelliset voimavarat ja yliopistollisen tieteenalajaon ohjaama, rajoja rikkomaton perinne. Vaikka tutkimuskohde olisi miltei yksi ja sama menneisyyden ilmiö, tapahtuma tai paikka, on tavanomaista, ettei tutkimusprosessi alojen välillä risteä tai sulaudu. Esineet, rakenteet ja aine – maakerrokset ja museoiden maa-

löytökokoelmat – ovat silloin yhden (re)konstruktion tienviittoina, sanat, teksti ja diskurssit – eli arkistoissa säilytetyt jäljet – taas toisen. Näitä kahta tutkimuskuvaa verrataan toisiinsa vastastien, kun ne on ensin muotoiltu tyylikkäämpään ja uskottavimpaan järjestykseen tieteenalojen sisäisin ehdoin.

Vaikka tekstiä ja aineellista kulttuuria erottava jako vaikuttaa olevan niin syvä, että kulttuurien ja historian tutkimus asetetaan monissa

6. Aineellisen, aineellistuneen tai esineellisen kulttuurin käsite (*material culture, materialised culture*) ei ole yksiselitteinen, ja sen merkitykset jakavat mielipiteitä. Ks. termin historiasta ja erilaisista ulottuvuuksista sekä viimeaikaisista ajatuksista esim. Lucas 2012, 124–126, 33–148, 153–168.

7. Ks. esim. Maija Mälikalli, Johdanto: Materiaalisen kulttuurin historiaa. teoksessa *Esine ja Aika*. SKS 2010, 10–18.

8. Aineellisen kulttuurin ja esineellisyuden ajankohtaisista kysymyksistä ks. esim. Bjørnar Olsen, *In Defence of Things. Archaeology and the Ontology of Objects*. Altamira Press 2010 sekä Bjørnar Olsen et al., *Archaeology. The Discipline of Things*. University of California Press 2012. Suomalaisissa julkaisuissa asiaa on viime aikoina käsitellyt esim. Marko Marila, Arkeologisesta tiedosta, totuudesta ja tulkinnasta sekä teorian ja aineiston suhteesta arkeologiassa. *Muisnaistutkija* 1/2011, 35–39. Myös Visa Immonen sivuaa vastaavia kysymyksiä useissa julkaisuissaan.

9. Ks. esim. Georg Haggren, Historiallisen ajan arkeologia ja henkilöhistoriallinen tutkimus. *Genos* 69 (1998), 102–110; Panu Savolainen, Rettigin tontin rauniot historiallisissa lähteissä vuoteen 1827. Suomen Keskiajan Arkeologian Seuran tiedotuslehti *SKAS* 1/2011, 19–46.

10. Historian alentamista aputieteen tai apuvälineen – englanniksi puhutaan 'palvelijattaresta' (*handmaidens*) – asemaan on sivuttu valtaosassa historiallisen arkeologian teoriakysymyksiä luotaavista esityksistä. Sanonnan alkuperäinen lähde lienee Ivor Noel Hume, *Archaeology. Handmaidens to History. North Carolina Historical Review* 41 (1964), 214–225. Ks. myös Moreland 2001, 11–12.

11. Ks. esim. Martin Hall, *Archaeology and the Modern World: Colonial Transcripts of South Africa and the Chesapeake*. Routledge 2000, 16.

12. Poikkeuksiakin on, ks. esim. Georg Haggrenin lukuisat tutkimukset ja Timo Ylimaunu, *Aittakylästä kaupungiksi – arkeologinen tutkimus Tornion kaupungistumisesta 18. vuosisadan loppuun mennessä*. Pohjois-Suomen historiallinen yhdisty 2007. Keskiaikaa koskeissa arkeologisissa julkaisuissa historiallisiin lähteisiin tukeutuminen on tavallisempaa ilmeisesti siitä syystä, että keskiajan lähteet löytyvät lähdejulkaisuina.

yliopistoissa erilleen, on tekstin ja esineen käsitteitä ja niiden välisiä eroja ja yhteyksiä pohdittu suomalaisissa ympyröissä suhteellisen vähän.¹³ Miten aineellisuus, esineellisyys ja kieli suhteutetaan toisiinsa tai miten tieteenalojen sisäiset käsitteet soveliaaksi katsotuista lähdeaineistoista muuttuvat, ovat tieteenekijät itsemääräyksen kannalta merkittäviä kysymyksiä. Ne on kuitenkin vaivatonta ohittaa ja unohtaa tukeutumalla tietyllä hetkellä vallitseviin hyväksytyihin käytäntöihin.

Kahden tieteenalan raja-alue on aina ja väistämättä teoreettisten kysymysten täyttämä. Myöskään historian ja arkeologian yhteydet eivät ole hahmotettavissa keskittymättä laajalti teoriaan – siihen miten menneisyyden jätteistä saadaan aikaan kestävästi muotoiltu ja argumentoitu kokonaiskuva. Arkeologien ja historiantutkijoiden ajoittainen väsymys teoreettisiin kysymyksiin on tuottanut teorioita karttavan tutkijajoukon, joka haluaa antaa menneisyyden aineistojen ”puhua”. He karttavat aineiston jäsentelyä oman aikakautemme ajatusmallien mukaan ja tahtovat nostaa aineistosta esiin itsestään hahmottuvan menneisyyden olomuodon. Usein teorioita väistävän lähestymistavan taustalta kuitenkin hahmottuu tiedostamattomia tapoja soveltaa itse aineistoon palautumattonta ajattelua. Teoriaton historia tai arkeologia ei tavoita ”todellisempaa” kuvaa menneisyydestä, vaan ennemmin se jättää kertomatta, millaiseen muodostelmaan aineisto on aseteltu, jotta siitä on voitu koostaa juuri tietynlainen menneisyyden kuva.¹⁴

Tarkastelen artikkelissani historiantutkimuksen ja arkeologian välimaastoon sijoittuvia kysymyksiä. Taustalla on menneisyyden jälkiä tutkivien tieteenalojen ykseys ja 1800-luvun alkupuolella tapahtunut hajaannus. Käsittelen tieteenalojen erilaisten aineistojen ja menetelmien aiheuttamaa tietoteoreettista repeämää: historiantutkimuksen ja arkeologian aineistoihin pohjautuvia erilaisia menneisyyden todellisuuden kuvantumia. Lopuksi pohdin aineistojen ja

alakohtaisten tiedollisten rakenteiden merkitystä tieteenalajakoja määrittävinä seikkoina. Artikkelini ei ole ohjelmanjulistus rajojen tuhoamiseksi, mutta en myöskään halua varjella historian tai arkeologian erityislaatua, jossa nähdäkseni on kysymys, todellisuuden olemusta heijastavan jaon sijaan, historiallisesti muotoutuneesta tieteenalajaosta. Artikkelini on tutkimusretki näiden tieteenalojen rajamaille, käsitteellisiin kysymyksiin, joissa menneisyyden aineelliset ja kirjoitetut jäljet liukenevat toisiinsa. Katson, että yhtä lailla kuin tekstit ovat esineitä – aineeseen piirrettyjä tai uurrettuja jälkiä – esine voi olla olemassa yksin tekstin välittämänä todellisuutena. Menneisyyden yksilöitä ja yhteisöjä kohtaan on toisinaan epäoikeudenmukaista, että niiden elämää ja ympäristöä tulkitaan rajautuneesti, erottamalla kielellisiksi teksteiksi ja aineelliseksi kulttuuriksi. Tuskin nykyajan tai menneisyyden ihmiset hahmottavat tai hahmottivat ympäristöään tällaisin muodollisin luokituksin, vaan myös monin muin tavoin jakautuneina ja yhteen kietoutuneina tiedon ja toiminnan kokemuksi-
na.¹⁵

13. Suomalaisista keskustelunavauksista ks. historiantutkimuksen osalta Mäkkikalli 2010. Mm. englannin- ja ranskankielisissä yhteyksissä asia on ollut esillä koko 1900-luvun jälkipuoliskon ja osin jo sitä ennen, ja vain murto-osa keskustelusta tulee esiin tämän artikkelin lähdeviitteissä. Tämän artikkelin kysymyksenasettelun kannalta kiinnostavia käsitteitä ja kahden vuosikymmenen aikana tapahtunut muutos tulee havainnollisesti esiin esim. seuraavissa teoksissa: Bjørnar Olsen, Roland Barthes: *From Sign to Text*. Teoksessa Tilley Christopher (toim.) *Reading Material Culture. Structuralism, Hermeneutics and Post-Structuralism*. Blackwell 1990, 82–188; Jorge J. E. Gracia, *A Theory of Textuality. The Logic and Epistemology*. Albany 1995, 39–52; André 1997, 113–144 ja passim; Lucas 2012, 124–214.

14. Ks. esim. Ville Vuolanto, Tutkimusprosessi, metodit ja historiantutkimuksen ominaislaatu. *HAik* 105 (2007) 3, 307–308. Kari Teräs, Suhtautuvatko Historiantutkijat teorioihin välineellisesti? Teoksessa *Kahden muusan palveluksessa. Historiallisen sosiologian lähtökohdat ja lähestymistavat*. Historia Mirabilis 4, 2005, 135–156. Ks. etenkin 148–149.

15. Ks. myös Lucas 2012, 258–265.

Things fall apart – Antikvarianismi, historia ja arkeologia

”Esihistorialliselta ajalta ei ole kirjallisia lähteitä, vaan siitä saadaan tietoa maalöytöjen arkeologisen tutkimuksen avulla [– –] Asettamalla löydöt ja havainnot ikäjärjestykseen kullakin kulttuurialueella saadaan selville talouden, tekniikan, uskomusten ja asutuksen muuttuminen.”¹⁶

Suomen historian pikkujättiläisen aloittava kuvaus arkeologiasta sisältää implisiittisen vastakainasettelun. Siinä arkeologian ja historiantutkimuksen tieteenalajako rinnastuu kronologiseen jakoon, esihistoriaan ja historiaan. Ajatus ihmiskunnan menneisyyden jakamisesta kahtia, kirjoitettuun historiaan ja kirjoittamattomaan esihistoriaan on karkein ja kenties myös tunnetuin historian periodisointi. Kysymys on kuitenkin nuoresta, kritisoidustakin erottelusta. Kirjoituksen syntymistä ei pidetä kerralla tapahtuneena eikä ihmistä käänteentekevästi muuttaneena prosessina. Toisaalta historiantutkimukseen perustuvaa tietoa tietystä aikakaudesta ei enää pidetä arkeologisen tiedon korvaajana.¹⁷

Tekstin ja esineiden tutkimuksen hajaannuksessa onkin kysymys verraten äskettäin haarautuneista poluista. Tekstin kertoman ja aineellisten jäänteiden kytkentä oli selvästi läsnä uuden ajan alun humanistioppineiden traktaateissa. Esimerkiksi Poggio Bracciolinin 1400-luvun alkupuolen Roomaa koskevissa kirjoituksissa kaupungissa sijaitsevia muinaismuistoja liitettiin piirtokirjoitusten ja käsikirjoitusten mainitsemiin rakennuksiin.¹⁸ Antikvarianismi ja topografinen historiankirjoitus, 1600- ja 1700-luvun menneisyyden tutkimuksen muodot, eivät hahmottaneet menneisyyttä perimätiedon, tekstien ja esineiden erillisiksi kertomuksiksi. Muinaislöydöt, kirjoitus ja muistettu sulautuivat yhdeksi menneisyyden kuvaksi. Myös Raamatun merkitys aikojen alusta alkavana kirjallisena kertomuksena antoi kaikelle materiaaliseen historiallisen kontekstin.¹⁹

Vielä 1800-luvun lopun tutkijat liikkuivat vaittomasti erilaisten menneisyydestä säilyneiden aineistojen maailmoissa. Puhuttiin ennemminkin jäänteistä, jäljistä tai antikviteeteista, joihin kuului yhtä lailla tekstejä, monumentteja, patsaita, käyttöesineitä – tai mitä tahansa ihmisen menneisyydessä muovaamaa ainetta.²⁰

Suomessa historiantutkija ja arkistomies Reinhold Hausen oli myös Kuusiston linnaa ja Naantalina luostaria tutkinut arkeologi, jonka tavoitteena oli hahmottaa historiaa sekä historiallisin lähtein että muinaislöydöin.²¹ Vaikka vielä 1900-luvun alun suomalaiset arkeologit tutkivat myös historiallisen ajan kohteita ja olivat usein koulutukseltaan nimenomaan historiantutkijoita, muotoutui arkeologian ja historiantutkimuksen menetelmistä ja aineistoista johtuva erottelu vakiintuneeksi jo vuosisadan alkupuolella. Siitä lähtien, 1900-luvun loppupuolelle saakka suomalainen arkeologia keskittyi lähinnä esihistoriaan.²²

Mitä todella tapahtui, kun antikvarianistinen menneisyydentutkimus 1700-luvun ja 1800-luvun kuluessa erkaantui erillisiksi oppialoiksi,

16. Ari Siiriäinen, Esihistoria. Teoksessa *Suomen historian pikkujättiläinen*. WSOY 2003, 17.

17. Ks. etenkin Moreland, John 2001. Suomalaisesta keskustelusta ks. Marianna Niukkanen, Kaupunkiarkeologian nykytilasta ja kehityssuunnista. *SKAS 2* (2008), 33–34. Vrt. Vesa-Pekka Herva & Timo Ylimaunu, Kaupunki prosessina ja muinaisjäännöksenä. Teoksessa Teemu Mökkönen & Sirkka-Liisa Seppälä (toim.) *Arkeologi(a) ja media. Mikä on muinaisjäännös*. Arkeologipäivät 2006. Suomen arkeologinen seura 2007, 84–90.

18. Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*. University of York 1986, 12.

19. Bruce Trigger, *A History of Archaeological Thought*. Cambridge University Press 1996, 52–66, 81–82.

20. Lucas 2012, 18–21.

21. Henrik Lilius, Hausen rakennustutkijana ja antikvaarina. Teoksessa Orrman, Elisa (toim.). *Reinhold Hausen. Kansallisen arkiston rakentaja*. Art House, Kansallisarkisto 2000, 51–69.

22. Jussi-Pekka Taavitsainen, Historiallisen ajan arkeologia tieteenalana ja antikvaarisena toimintana. Teoksessa Marianna Niukkanen (toim.) *Historiallisen ajan arkeologian menetelmät: seminaari 1998*. Museovirasto 1999, 6–14.

muiden muassa historiantutkimukseksi ja arkeologiaksi? Arkeologian kehitys 1800-luvun alkupuoliskolla perustui ennen kaikkea kirjoitetuista lähteistä riippumattoman esineellisen kronologian muotoilemiseen, kun arkeologisia esineitä alettiin luokitella uudenslaisin systemaattisin perustein. Tanskalainen Christian Jürgensen Thomsen omaksui numismatiikasta tytopologian ja seriaation käsitteet ja hahmotteli kivi-, pronssi- ja rautaesineisiin perustuvan ajallisen kolmijaon.²³ Muotoutuva yliopistollinen historiankirjoitus noudatteli arkeologian tapaan aikakauden comtelaisen positivismin tienviittoja: asiakirjojen lähdekritiikki perustettiin ajatukselle lähteestä absoluuttisen todellisuuden mittarina. Etenkin Leopold von Ranken nimeen liitetty lähdepositivismi edellytti historiankirjoituksen tukeutuvan yksinomaan luotettavien tahojen laatimiin lähteisiin, joista välittyi mahdollisimman totuudenmukainen kuva menneisyydestä. Samaan aikaan luonnonhistorialliset tutkimukset osoittivat maapallon iän paljon oletettua vanhemmaksi. Kahtiajako kirjallista kulttuuria edeltävästä, Raamatun kronologiasta riippumattomasta *esihistoriasta* ja tekstin läsnäolon määrittämästä *historiasta* alkoi hahmottua. Tämän seurauksena myös tekstin ja aineellisen kulttuurin erottelu alkoi näyttäytyä alojen menetelmiä ja ominaislaatuuta luotaavissa teoksissa.²⁴

Käsitteiden *arkeologia* ja *esihistoria* yhteys onkin sittemmin ollut niin ilmeinen, että 1900-luvun loppupuolella omaksi erikoisalakseen muotoutunut esihistorian jälkeinen arkeologia on ollut välttämätöntä erottaa omaksi käsitteekseen, *historiallisen ajan* arkeologiaksi. Historiallisen ajan arkeologia²⁵ ei kuitenkaan välttämättä tutki ilmiöitä tai paikkoja, joista on säilynyt kirjoitettuja kuvauksia. Suomessa historiallisen ajan arkeologiaksi kutsutaan kaikkea arkeologista tutkimusta, jonka kohteena on ristiretkiajan²⁶ jälkeinen jäännös tai ilmiö – riippumatta siitä, hyödynnetäänkö tutkimuksessa asiakirja-aineistoja ja historiantutkimuksen menetelmiä. Etenkin keskiaikaa koskeva arkeologinen tutkimus noudat-

taakin ohuehkon säilyneen asiakirja-aineksen tähden lähinnä esihistoriallisen arkeologian metodologiaa.²⁷ Esimerkiksi keskiaikaisten kaupunkien rakennuskantaa, arkielämää tai elinkeinoja tutkiva historiallisen ajan arkeologia on luonteeltaan lähinnä esihistoriallista arkeologiaa, sillä sen kohdetta valaisee harvoin, saati silloinkaan perusteellisesti, yksikään kirjoitettu lähde.²⁸

Suomessa historiallisen ajan arkeologian vankka perusta on keskiajantutkimuksessa, mutta varhaismodernia ja moderniakin aikaa koskevat arkeologiset tutkimukset ovat yhä yleisempiä. Arkeologian ja historian yhteys on hahmottunut yhä yleisempinä alojen yhteisinä seminaareina ja yhteisjulkaisuina. Yhteinen nide, tila tai tapahtuma ei vielä merkitse käsitteellisiä rajanylityksiä, mutta alojen rajan hämärtyminen on kansainvälinen ilmiö, ja yhä useamman tutkijan on ehkä vaikea hahmottaa itseään yksiselitteisesti joko historiantutkijana tai arkeologina.²⁹

23. Trigger 1996, 121–125; Christian Jürgensen Thomsen, *Ledetraad til Nordisk Oldkundskab udgiven af det Kongelige Nordiske Oldskrift-selskab*. Kööpenhamina 1836.

24. Lucas 2012, 25.

25. Myös ”historiallinen arkeologia” (*Historical Archaeology*). Termi viittaa eri puolilla maailmaa erilaisiin aika- ja tieteenalarajoihin. Yhdysvalloissa arkeologia jakautuu lähes yksiselitteisesti antropologiseen (eli mantereen länsimaista invaasiota edeltäneitä kulttuureita tutkivaan) ja historialliseen (eurooppalaisten siirtokuntien ja asutuksen jälkiä tutkivaan) arkeologiaan. Euroopassa ja Lähi-idässä esihistoriallisen ja historiallisen ajan arkeologian raja on alueellisesti vaihteleva ja vaikeammin hahmotettava. Ks. erottelusta tarkemmin esim. André 1997.

26. Jonka katsotaan päättyvän suunnilleen vuosina 1150–1250.

27. Ks. esim. Georg Haggrén, Arkeologia ja historiantutkimus – kaksi näkökulmaa menneisyyteen. *SKAS* 1 (2011), 4–15.

28. Historiallisen arkeologian metodisia ulottuvuuksia on tästä näkökulmasta tarkastellut esimerkiksi Moreland 2001, 105–111.

29. Sarah Tarlow, *The Archaeology of Improvement in Britain 1750–1850*. Cambridge University Press 2007, 29–30. Suomen osalta arkeologian ja historioitsijan identiteeteistä ei ole kirjoitettu, mutta arkeologeina toimii muutamia historia pääaineenaan valmistuneita henkilöitä, mikä kertoo alojen lähenevästä liittymisestä.

Kun menneisyyden esineelliset ja kirjoitetut jäljet ovat yhä useammin yhden ja saman tutkijan hyppysissä, saavutaan kiinnostavalle raja-alueelle. Empiirisessä katsannossa kysymys on ehkä lähinnä käsityötaidosta – kaivauksen toteuttamisesta ja esineiden tunnistamisesta tai taidosta tulkita vanhaa käsialaa ja kielimuotoa – mutta laajempi, ja paljon vaikeampi, on kysymys aineistojen ja tutkimuskohteen suhteesta, todellisuuskäsityksistä ja teorioista. Millä tavoin teksti ja kieli suhteutuvat aineellisen kulttuurin ilmiöihin ja mikä niitä oikeastaan erottaa, ovat kysymyksiä, joihin erilaisia aineistoja tutkivan menneisyystieteilijän on vastattava. Arkikokemuksessa sanojen, käsitteiden ja asioiden intuitiiviset vastaavuudet ovat tavallisesti riittäviä, jotta saatamme hahmottaa ja ilmaista ympäristömme olemusta ongelmitta. Silloin, kun ajallinen etäisyys aineellisiin jälkiin tai kieleen on vuosisatoja, kenties enemmänkin, emme enää selviä arkisella intuitiollamme, vaan tarvitsemme teorioita – systemaattisia ajatusrakennelmia ja menetelmiä – jotka rakentavat aineistojen ja nykyisyyden välille selittäviä yhteyksiä.

Kaksi komplementaarista todellisuutta?

”Et saata uskoa, miten hauskaa linnan vanhoilla kunniallisilla tontuilla ja minulla oli, kun tapasimme siellä alhaalla holveissa ja nauroimme keskenämme aikamme oppineille tutkijoille, jotka etsivät ja uskovat löytävänsä Turun linnan historian valtionarkiston hyllyiltä eivätkä ole selvillä, että linnan jokaisella kivellä on historia kerrottavanaan elävämpänä, todempana kuin kaikki musteella prääntäty perimätieto.”³⁰

Arkkitehti Gustaf Nyströmin kirje valtionarkeologi J. R. Aspelinille vuodelta 1900 piikittelee arkitekhti Jac. Ahrenbergin laatimaa selvitystä Turun linnan rakennushistoriasta, joka perustui yksinomaan valtionarkiston asiakirjoihin. Yli vuosisadan takaiset erimielisyydet siitä, miten sekä kirjoitettuja että aineellisia jälkiä jättänyttä

menneisyyttä tulisi tutkia, valaisevat nykyäänkin ajankohtaista ongelmaa. Mikäli oletetaan, että menneisyys on tapahtunut yhtenä ristiriidattomana todellisuutena, antaako aineellinen kulttuuri vai kielellinen kuvaus siitä totuudenmukaisimman käsityksen? Jos menneisyyden erilaiset jäljet tarjoavat yksimielisen selityksen sijaan ratkaisemattomia ristiriitoja, kumpaa jäämistöistä on uskottava? Arkeologian ja historian aineistojen suhde todellisuuteen on askarruttanut monia, pitkään ja säännöllisesti. On kysytty, ovatko aineistot todellisuuden heijastajia, todellisuutta itsessään vai syntykö todellisuus havaittuna, tutkittuna ja kirjoitettuna aina uudelleen.

Nyströmin lausuma väittää kiinnostavasti, että Turun linnan kivet kertovat menneisyydestä ”todempana” kuin kirjoitetut lähteet. Ajatuksen mukaan kirjoituksen suhde todellisuuteen on representatiivinen, ja se voi näin valehdella asiaintilojen luonteen kun taas materiaallinen kulttuuri on todellinen asiaintila itsessään. Muurit ja kivet eivät kaikessa todenmukaisuudessaan valehtele.³¹ 1900-luvun kieltä, esineitä ja käsitteitä koskevan intellektuaalisen mullistuksen jälkeen ajatus tuntuu vanhentuneelta. Nyström ei yli vuosisata sitten luonnollisestikaan voinut ajatella strukturalismia tai tekijän kuolemaa ja lukijan syntymää, kysyä *kenelle* ja *miten* kivet kertovat – miten tulkitseja lukee niille ainutlaatuisen ja alati muuttuvan kontekstin ja merkityksen. Tutkimusmatka Turun linnan historiaan oli Nyströmin aikaan alkuvaiheessaan, ja hän tuskin osasi kuvitella sitä niin vaikeaksi ja vaiheikkaaksi kuin miksi tiedämme sen muotoutuneen. Kun lukee Turun linnan tai lähes minkä tahansa muun kauan sitten rakennetun monumentin monipolvista tutkimushistoriaa, on yhä vaikeampi uskoa, että oman aikamme käsitys nii-

30. Petja Aarnipuu, *Turun linna kerrottuna ja kertovana tilana*. SKS 2008, 84–85.

31. Mutta kertovatko ne siinä olomuodossaan kovin merkityksellistä totuuttakaan...

den menneestä olomuodosta voisi olla aiempia tulkintoja ”todellisempi” tai ”oikeampi”.

Samoihin aikoihin, kun Nyström pohti Turun linnan historiaa, fysiikka joutui oudon ongelman eteen. Valolla vaikutti olevan sekä aallon että hiukkasen ominaisuus. Ilmiön laajempi konteksti oli klassisen fysiikan ja kvanttimekaniikan välisessä murroksessa, jossa monet klassisen fysiikan oletukset jouduttiin muotoilemaan uudelleen. Aalto–hiukkas-dualismiksi kutsuttu, valon olemusta koskeva ongelma sai toistaiseksi ainoan ratkaisunsa tietoteoreettisena muotoiluna. Niels Bohrin hahmottelemassa komplementaarisuusperiaatteessa todellisuuden ajateltiin olevan sidoksissa havainnon tapaan. Havaittu todellisuus oli siten komplementaarista, havainnon menetelmästä riippuva todellisuuden kuvantuma, jonka ”oikeellisuutta” suhteessa muihin kuvantumiin oli kuitenkin mahdoton määrittää.³²

Arkeologian ja historian aineistojen ja menetelmien suhde muistuttaa monessa mielessä komplementaarista asetelmaa.³³ Aineistot tuntuvat kuin puhuvan eri kieliä, ja harvoin pystymme kuvittelemaan niiden merkityksille selviä vastaavuuksia. Komplementaarisuuden ajatus ei merkitse, että jonkin tieteenalan käsitys olisi ”oikeampi” kuin toisen. Enemminkin se merkitsee, ettei menneisyydessä syntyneitä aineistoja ole mielekästä tarkastella suoraan suhteessa oletettuun tapahtuneeseen todellisuuteen, vaan ennemmin todellisuutena itsessään.³⁴ Olennaisempi on kysymys jäänteiden yhteensovittamattomuuden syistä, siitä mitkä historiallisen ja arkeologisen aineiston syntymiseen ja säilymiseen vaikuttavat seikat ovat luoneet aineistojen epäsuhtan. Ehkä Suomen osalta tunnetuin tällainen asetelma on kysymys lasiastioiden yleistyemisestä. Ennen 1990-luvun laajoja kaupunkikävauksia uskottiin suhteellisen yleisesti asiakirjojen antamaan käsitykseen, jonka mukaan lasiasiat ilmestyivät eliitin käyttöön uuden ajan taitteessa, tarkalleen ottaen Anna Hogenskildin perukirjaan vuonna 1549. Arkeologinen tutkimus

antoi 1990-luvun puolivälistä lähtien toisenlaisen kuvan, jonka mukaan lasiesineet olivat kaupunkien varakkaammissa talouksissa tavallisia jo 1300-luvulla.³⁵

Arkeologian piirissä muotoiltu *Hawkesin tika-puut* -teoria esittää, että arkeologinen aineisto voi selittää suhteellisen kattavasti esineellisen kulttuurin piirteitä ja elinkeinoja sekä kohtalaisesti yhteisöjen ja yhteiskuntien ilmiömaailmaa. Sen sijaan se voi tuskin lainkaan valottaa henkistä kulttuuria tai uskomusmaailmaa, ja tapahtumat ovat aineelliseen kulttuuriin piirtyviä ilmiöitä lukuun ottamatta kokonaan arkeologian tavoittamattomissa.³⁶ Jos pidättäytyään modernia aikaa edeltävän menneisyyden tutkimuksessa, voi historiantutkimuksen väittää hahmottuvan ylösalaisin asetettuina Hawkesin tikapuina. Historialliset lähteet syntyvät tapahtumallisissa murroksissa, ajan repeämissä ja halkeamissa, ja kaikki tavanomainen, tasainen ja arkinen jää todennäköisemmin historian aineistoissa piiloksi.³⁷

32. Tarja Kallio-Tamminen, *Kvanttilainen todellisuus. Fysiikka ja filosofia maailmankuvan muovaajina*. Gaudeamus 2006, 119–123, 144–146, 151–161. Huomaa etenkin Bohrin muotoilujen hutera filosofinen perusta, mutta ennakkoluulottoman ajattelun tuottama omaperäisyys.

33. Fysiikan tieteenfilosofian ja arkeologian rinnastuksista katso myös Visa Immonen, *The mess before the modern – Karen Barad’s agential realism and periodization in Medieval archaeology in Finland*. *Studia humaniora Ouluensia* 12 (2012) 8, 23.

34. Ks. myös Moreland 2001, 118–119 ja *passim*.

35. Ks. esim. Haggrén 2012, 10–12.

36. Christopher, Hawkes, *Archaeological Theory and Method: Some Suggestions from the Old World*. *American Anthropologist* 56 (1954) 2, 155–168. Ks. myös Trigger 1996, 306–307.

37. Gavin Lucasin mukaan ennen kaikkea laaja-alaiset murrokset ja muutokset tallentuvat arkisia tapahtumia todennäköisemmin ja selitettävämmin arkeologiseen aineistoon. Tällä hän tarkoittaa kuitenkin kokonaisen yhteiskunnan läpäiseviä käytäntöjä ja järjestelmiä, ei niinkään paikallisia ja ainutkertaisia tapahtumia, joista arkeologinen aineisto yleensä valtaosin koostuu. Ks. Lucas 2010, 353–357.

Kuva 1. Kumpi näistä esineistä antaa todenmukaisemman kuvan omenasta? Kysymykseen on vaikea vastata, ja ennemminkin tekee mieli kyseenalaistaa sen mielekkäys. Omenaa koskeva tieto ja ymmärrys voi olla kielellisesti määrittynyttä (tietynlaiseen hedelmään viittaava äännehdistelmä, hinta, alkuperä) tai esineellisen ja kokemuksellisen logiikan määrittämää (omenan kuoriminen tai syöminen). Omenan todellisuus on komplementaarista. Valokuva: Panu Savolainen.

Yksiselitteiset, yksinomaan aikaan, tilaan tai materiaan liittyvät kysymykset saattavat löytää vastauksensa lasiesineiden yleistymisen kaltaisissa esimerkeissä. Kun puhutaan kokonaisen kaupungin elinkeinoista tai monimutkaisen rakennuksen vaiheista, ollaan huomattavasti vaikeamman tehtävän edessä. Silloin tieteenalojen valmiiksi pureskellut ratkaisut eivät enää ole vertailtavissa keskenään, vaan itse aineistoja – ei vain niiden perusteella tehtyjä yhden tieteenalan sisäisiä päätelmiä – on suhteutettava toisiinsa. Kumman tahansa alan tutkijan on tällä kohtaa vastattava kysymykseen, tutkiiko hän ennemmin menneisyyttä vai sieltä säilyneitä jälkiä; millainen yhteys tekstien välittämien kielellisten käsitteiden, arkeologisen aineiston³⁸ ja oman ai-

kamme välille on luotava, jotta niiden analyysi voisi olla yhteismitallista.

Erityisen käsinkosketeltavia ulottuvuuksia nousee esiin, kun arkeologian ja historian aineistoissa hahmottuu yksi ja sama ilmiö – kun kielellinen tai muu symbolinen representaatio esittää arkeologisesta yhteydestä paljastuvaa kohdetta.

38. Aineisto ei ole pelkästään maakerroksen materiaallinen koostumus ja sisältö, vaan siihen lukeutuvat kaikki ne tulkinnan, merkityksellistämisen, vuorovaikutuksen ja representaation tasot, joilla maakerros sisälmyksineen muuntuu arkeologiseksi aineistoksi kaivaus- ja tutkimusprosessin aikana. Ks. esim. Gavin Lucas, *Critical Approaches to Fieldwork. Contemporary and Historical Archaeological Practice*. Routledge 2001, 146–199; Lucas 2012, 215–257.

Kuva 2. Aboa Vetus -museon aulassa sijaitseva tiillilattia ja siihen viittaava palovakuutuksen tekstikatkelma vuodelta 1805. Tekstin välittämä sana ja sen yli kaksi vuosisataa sitten tarkoittama aineellinen maailma kytkettyvät yhteen haarauduttuaan aikanaan arkeologiseen ja arkistolliseen kontekstiin. Turun kaupunginarkisto, maistraatin alaisten toimielinten arkisto, palovakuutusasiakirjat K17, 13.6.1805. Valokuvat: Panu Savolainen.

Esimerkiksi palovakuutukset tai seurakuntien tilikirjat ovat tyypillisiä historian aineistoja, joista avautuu kirjoitettuja näkökulmia arkeologisiin kohteisiin – rakennuksiin ja hautausmaille. Kiinnostavaa tällaisissa kohteissa ei niinkään ehkä ole tarkempi tieto, jonka saavutamme menneisyydessä olleesta asiointilasta³⁹, vaan ennemminkin niistä hahmottava aineellisen ilmiön ja tekstin rinnastuma, kahden vakiintuneen aineistollisen kategorian välinen siirtymä. Menneisyyden sanat ja esineet värähtelevät hetken yhteisellä taajuudella, ja hahmotamme niiden välillä omaa kielellistä tulkintaamme edeltävän kielellisen yhteyden. Sekä esineellisen ilmiön että tekstin merkityksellistämisen tapa muuttuu, kun sen perustana ei olekaan enää yksinomaan esineellinen tai tekstuaalinen maailma.

Nyströmin ja Turun linnan tonttu-ukon tapa asettaa esineet ja tekstit vastakkain, lukea niiden kertomaa komplementaarisesti vaihtamalla silmälasia aineistokohtaisesti, ei vaikuta hedelmälliseltä tai pitkälle kantavalta lähestymistavalta, mikäli haluaa ymmärtää kielellisten ja aineellisen kulttuurin ilmiöiden yhteyksiä. Onko arkeologiaa ja historiaa erottavan ajattelutavan ongelma kenties vakiintuneessa tavassa pitää tekstiä ja esinettä ontologisina kategorioina?

Kategorioiden hämartyminen

”Filosofit ja tiedemiehet pyrkivät keskustelemaan aineellisesta todellisuudesta aineen ja objektin käsittein. Ihminen ei kuitenkaan ymmärrä ympäristöään ensi sijassa tällaisten passiivisten käsiteluo- kien avulla vaan esineellisenä, merkityksellistettynä hahmona. Mutta esineellisyyden ymmärtäminen tarkoittaa myös ihmisen elämän ymmärtämistä sellaisena kuin sitä eletään esineiden parissa. Nämä muodostavat yhdessä kudoksen, josta toista ei voida irrottaa toisen seuraamatta mukana.”⁴⁰

Olli Lagerspetz kuvailee elämän esineellisen kulttuurin ympärillä siinä(kin) mielessä kiinnostavasti, että lainauksessa kuvatun esineellisyyden voisi ajatella toimivan myös kulttuurissa, joka ei tunne kieltä tai tekstiä. Esineellisen kulttuurin tutkimus on ollut voimakkaasti kallellaan kieleen ja kielellisen sekä tekstuaalisen tulkin-

39. jollaisella on yleensä lähinnä paikallinen merkitys, esimerkiksi oliko jokin rakennus asuintalo vaiko lato, mille rakennusta asuneelle taloudelle jokin lasiesine on kuulunut tai muuta sellaista.

40. Olli Lagerspetz, *Lika. Kirja maailmasta – kodistamme*. Multikustannus 2008, 12.

nan malleihin. Poststrukturalistisen, kielellisyyttä ja tulkintaa korostavan ajattelun vaikutus arkeologiassa oli 1980-luvulla niin laajaa, että esineellisen maailman selitettiin hahmottuvan kieleen sidottuina merkityksinä tai jopa kielenä.⁴¹ Sittenkin, arkeologi Bjørnar Olsenin sanoin, tämä ”tekstin tyrannia” on nostanut aineellisen kulttuurin tutkimuksen piiristä haasteen, jonka mukaan aineellisen maailman olomuoto on rakennettava teksteistä ja kielestä riippumattomana. Olsenin mukaan arkeologien vajavainen ymmärtämys kielellisen käänteen tekstin käsitteestä on johtanut ylimalkaisesti esineellisen aineiston ”luennan” ja ”kerronnan” tulkintoihin. Esineitä ja aineellista kulttuuria on alettu tulkita tekstinä välittämättä sen omalaatuisesta logiikasta, joka ei taivu tekstuaalisten ja kielellisten merkitysten muotoon.⁴² Kirjansa *In Defence of Things* kuvituksessa Olsen käyttää hylättyä kaivostyökoneiden varastohallia, jonka paikalleen jähmettyneet ajoneuvot eivät Walter Benjaminin esittämää ajatusta mukailleen kykene ”älylliseen retoriikkaan, vaan aktivoituvat ainoastaan esineiden oman aineellisuuden fysiognomisessa dialogissa, joka antaa niille mahdollisuuden puhua omalla kielellään”.⁴³

Kyky merkityksellistää esineitä perustuu nähdäkseen laajalti teleologisten eli päämäärällisten ominaisuuksien havaitsemiseen. Aristoteleen *Metafyysikassa* esittämän ajatuksen⁴⁴ mukaisesti kykenemme mieltämään esineet kokonaisiksi tai vastaavasti puutteellisiksi tai rikkinäisiksi, toisin sanoen esineellä on sen yksilöllisestä olomuodosta riippumaton, kuviteltu ja yleistetty ideaalihahmo. Arkeologisen tutkimuksen mielekkyys perustuu suurelta osin tulkitsijan kykyyn kuvitella esineille funktioita ja niistä puuttuvia osia. Yleensä osittain tuhoutuneina arkeologiset esineet eivät ole niinkään fragmentteja vaan ennemminkin mysteerejä.⁴⁵ Niille on usein kuviteltavissa yksi oikea ratkaisu eli tietynlainen, kokonainen ja ehjä esine.⁴⁶ Esinettä ei tässä tapauksessa voi määrittellä sen aineellisen, kolmiulotteisen olomuodon, vaan ennemminkin fyysisen

kappaleen ja ihmisen vuorovaikutuksessa syntyvien toiminnallisten ominaisuuksien perusteella.⁴⁷

Kun tarkastellaan monimutkaisia esineitä tai esineyhdistelmiä, esimerkiksi rakennuksia, kysymys ehjän kokonaisuuden ja katkelman yhteydestä on ongelmallisempi. Rakennusten ennallistaminen maan alla säilyneiden jäänteiden perusteella eroaa suuresti esimerkiksi kokonaisen saviastian kuvittelemisesta. Teleologisesti tulkitaan kysymyksessä olevan rakennus, jonka jälkeensä jättämiä aineellisia katkelmia selitetään toisiinsa nähden kausaalisesti. Saranat, ikkunalinasin palaset tai rituaalikätköt saavat tietyn merkityksen, kun niiden yhteiseksi nimittäjäksi otaksutaan nimenomaan rakennus. Esineiden keskinäisten yhteyksien avulla pyritään selittämään rakennuksen muinainen olomuoto yksityiskohtaisesti, jolloin selittäminen on ennen

41. Ks. esim. Robert W. Preucel, *Archaeological Semiotics*. Wiley Blackwell 2006, 254–258; Olsen 1990, 191–203.

42. Olsen 2010, 39–42, 46–59 ja *passim*.

43. Olsen 2010, 51–52.

44. Aristoteles, *Aristotle's Works*. Volume XVII. Cambridge. Metafyysikka, 5. kirja, 1024.

45. Hans Holländer on Schlegeliin tukeutuen selittänyt kiinnostavan, arkeologiaankin soveltuvan fragmentin ja mysteerin käsitteen erottelun. Ks. Hans Holländer, *Fragments on the Occasion of the Schlegelian Hedgehog*, *Daidalos* 31 (1989), 88–101.

46. Varhaismoderni ja sitä edeltävä aineellinen jäämistö käsittää harvoin arkeologisia esineitä tai sellaisten katselmia, jotka ovat ainutlaatuisia tai joita ei voida tutkimusprosessin kuluessa tunnistaa. Esinetutkimuksessa löydön tunnistamisella tarkoitetaan katkelman ja sen perusteella oletetun esineen yhdistämistä aiemmin luotuihin esineyppien kategorioihin. Tarkempia tietoja tunnistamattomien löytöjen osuudesta on vaikea löytää tutkimuskirjallisuudesta, sillä arkeologisissa julkaisuissa käsitellään lähinnä jollain tavoin ennestään tunnettua aineellista kulttuuria ja tunnistamattomat ja selittämättömät esineet jäävät monesti käsittelemättä.

47. Katso myös Lucas 2012, 160–168. Erityisen käyttökelpoinen ja yhä laajemmin sovellettu malli on useiden tutkijoiden yhdessä luoma (vaikka Bruno Latour yksin mainitaankin useintässä yhteydessä) ns. toimija–verkosto-teoria (*Théorie de l'acteur-réseau*), jossa inhimilliset ja aineelliset ilmiöt limittyvät ja sulautuvat yhdeksi toiminnalliseksi verkostoksi.

kaikkea kausaalista. Tällöin esineiden sijainti, katkelmallisuus, ehjyys tai niiden olomuodossa olevat yhteiset ja eriävät materiaaliset piirteet kertovat siitä, millä tavoin rakennus on saattanut hävitä, ja millainen se on ehkä aikanaan ollut. Kiinnostavimmillaan tällainen johtolankojen kokoelma voi antaa käsityksen esimerkiksi rakennuksen tuhoutumisen yksityiskohdista, aineelliseen olomuotoon tallentuneesta tapahtumasta.⁴⁸

Esineen käsitettä onkin problematisoitu pohdimalla muun muassa esineen ja tapahtuman välistä yhteyttä. Mikäli tapahtuma ymmärretään materiaalin siirtymänä tai olomuodon muutoksina, esineessä on kysymys tapahtumasta.⁴⁹ Esimerkiksi kivistä valmistetun esineen kohdalla tällaisella tapahtumalla on yleensä hyvin pitkäkestoinen, miltei muuttumaton olomuoto, mutta vaikkapa pilven tai varjon esimerkki tuonee ajatuksen esineen ja tapahtuman häilyvästä rajasta ymmärrettävämmäksi. Arkeologeja kiinnostavat esineet ovat tässä mielessä erityisiä juuri siksi, että ne ovat kaikkein pitkäkestoisimpia ihmisen muovaamia *tapahtumia*. Esineet ja niihin piirtyneet jäljet ovat pitkiä aikajaksoja ylittäviä arkistoja, joiden olomuoto on sattunut säilyttämään yhä ymmärrettäviä menneen ajan todisteita.⁵⁰ Tässä havaitaan, että esineiden yksiselitteinen määrittely ei ole millään tavoin itseltään selvää. Seuraavassa liitän laajaan esineellisyuden määritelmään myös tekstuaalisen ilmenemismuodon.

Sana teksti juontuu latinan sanasta *textus*, joka on verbin *texere* (kutoa, punoa, laatia) partitiivin perfekti. Kiinnostava, hieman vastaavanlainen yhteys on suomen sanoilla kirjonta ja kirjoitus. Tekstin tuottamista tarkoittava käsite rinnastuu tässä ei-kielellisen esineen käsin tekemiseen. Tässä mielessä *teksti* on *esine*. Tieteen käytäntöjen tasolla saavutaankin kiinnostavalle raja-alueelle silloin, kun tekstiä löytyy maa-aineksen seasta eli kulttuurikerroksesta. Antiikin kiveen hakattujen kirjoitusten ohella tämä on harvinaista, mutta Suomessakaan ei aivan tava-

tonta: keramiikkaan, puuhun tai tuoheen laadittua kirjoitusta on löytynyt esimerkiksi Turun kaivauksilta, aivan viime vuosinakin.⁵¹ Missä vaiheessa kirjoittamisen esineellisyys – kynineen, styluksineen, musteineen, vahatauluineen, pergamentteineen ja papereineen – muuttuu esineellisyydestä kielellisiä rakenteita ja merkityksiä kantavaksi tekstiksi? Jos esineen ja tekstin kategoriat ovat yksiselitteisesti erotettavissa, millä tavoin niitä yhdistävä merkitys syntyy?

Kielen esineellisyyttä tarkastellaan usein – mikäli sitä ei pidetä käsitteellisenä mahdotto- muutena – juuri tekstin laatimisen tai kirjoittamisen tapahtuman, jäljen synnyttämisen lähtökohdasta.⁵² Tekstillä ja kielellä on kuitenkin myös aivan toisenlainen ulottuvuus aineelliseen kulttuuriin, nimittäin kielen välittämä, mutta siitä riippumaton aineellista maailmaa kuvaava olomuoto. Tarkoitin tällä sellaisia tekstuaalisesta kuvauksesta hahmottuvia ulottuvuuksia, jotka eivät ole palautettavissa itse tekstin eksplisiit- tisesti ilmaisemiin asioihin, vaan jotka voidaan ymmärtää ainoastaan *kielenulkoisen* päättelyn avulla. Tämän jokseenkin vaikeatajuisen ajatuksen selventämiseksi tuon seuraavassa esiin kaksi havainnollistavaa esimerkkiä.

Palovakuuttaminen tapahtui 1700-luvun lopun Ruotsissa laatimalla sanallinen kuvaus vakuutettavasta kiinteistöstä. Kuvauksessa tuli mainita tontin ja rakennusten mitat, rakennus- aineet ja kiinteä sisustus niin yksityiskohtaisesti, että kuvauksen perusteella voitiin laskea rakennuksen materiaaleille ja rakennustyölle rahalli-

48. Kristiina Korkeakoski-Väisänen, Kiuas Linnavuoren koillisrinteellä. Teoksessa *Muinaisjäänös ja maisemakohde. Kaksitoista näkökulmaa arkeologisiin ja kasvitieteellisiin tutkimuksiin Liedon Vanhalinnassa ja sen ympäristösä*. Turun yliopistosäätiö 2009, 64.

49. Lucas 2012, 184–188.

50. Lucas 2010.

51. Janne Harjula, Alustavia ajatuksia Turun tuomiokirkon tuohikirjeestä. Suomen keskiajan arkeologian seuran tiedotuslehti *SKAS* 1–2 (2012), 3–21.

52. Ks. esim. Moreland 2001, 94–119.

nen arvo.⁵³ Historiallisina ja arkeologisina lähteinä palovakuutukset ovat kiinnostavia, sillä niiden kuvauksen perusteella ajat sitten hävinnyt rakennettu ympäristö on ennallistettavissa kolmiulotteiseksi maailmaksi. Yksinomaan tekstiä käsittävä kielellinen kuvaus on ennallistamisen kannalta välttämätön, mutta kuvauksen tulkitseminen rakennettua tilaa havainnollistavaksi piirustukseksi siirtää kielellisesti ilmaistut käsitteet mitoiksi, rakennusaineiksi ja fyysisiksi esineellisiksi muodoiksi. Tässä prosessissa kielellisen kuvauksen välittämä maailma muuntuu takaisin esineellisten kappaleiden – tässä tapauksessa rakennusten osien – toiminnalliseksi logiikaksi, joka ei kokonaisuudessaan enää ole palautettavissa kielen välittämään kuvaukseen. Tavalisesti kuvauksessa mainitut huonetilat mahtuvat tietyn kokoiseen rakennusmassaan ainoastaan yhdellä tavalla.⁵⁴ Kielellinen kuvaus muuntuu – Bjørnar Olsenin sanoin – esineellisten kappaleiden fysiognomiseksi logiikaksi.

Toinen esimerkki ovat poliisin laatimat löytötavaraluettelot.⁵⁵ Turussa vuodesta 1862 alkaen säilyneet luettelot käsittävät ilmoituksia hukatuista ja löytyneistä tavaroista sekä merkinnän siitä, onko poliisin huomaa kannettu tavara aikanaan noudeutu. Kirjoihin on merkitty yksityiskohtaisesti hukkuneen esineen käyttötarkoitus ja materiaali(t), hukkaaja, hukkumipaikka ja hukkaajan asuinpaikka. Vastaavasti löytötavaran kohdalla on merkitty löytöpaikka, esineen käyttötarkoitus ja materiaali(t). Löytötavaroitten luetteloa ei voi tulkita palovakuutusten tapaan kielenulkoisin mallein, mutta ne sisältävät tekstuaaliseen ja kielelliseen muotoon kirjatun jäljen esineellisestä kulttuurista, jolla löytö- ja hukkaamispaikkojen myötä on arkeologian kaltainen tilallinen logiikka.

Vain harvojen tekstien aiheena on aineellisen kulttuurin ilmiö, mutta esimerkit tuovat esiin sen, että tekstistä ja kielestä voi välittyä arkeologisen aineiston kaltainen esineellinen maailma.⁵⁶ Nähdäkseni on vaikea väittää, että tekstiä ja aineellista kulttuuria tutkivien tieteiden pe-

rustaksi voisi rakentaa erillisiä tekstin ja esineiden ontologioita. Arkeologiassa ja historianantutkimuksessa vallalla oleva käytännöllinen ja materiaallinen käänne on tarkemmin pureksimatta sisällyttänyt itseensä 1800-luvun lopulta alkaen rakentuneen kielen ja aineellisen kulttuurin erottelun. Arkeologiassa teksti ja sen välittämä kieli on siirretty käyttökelvottomien tavaroiden laatikkoon sen sijaan, että tekstiä olisi alettu lukea ja ymmärtää arkeologiana, pyrkien häivyttämään tekstin ja esineen dikotomia, johon myös Bjørnar Olsenin esiin nostama ”tekstin tyrannia” pohjautuu.

Aineistojen ontologioista tieteen käytäntöihin

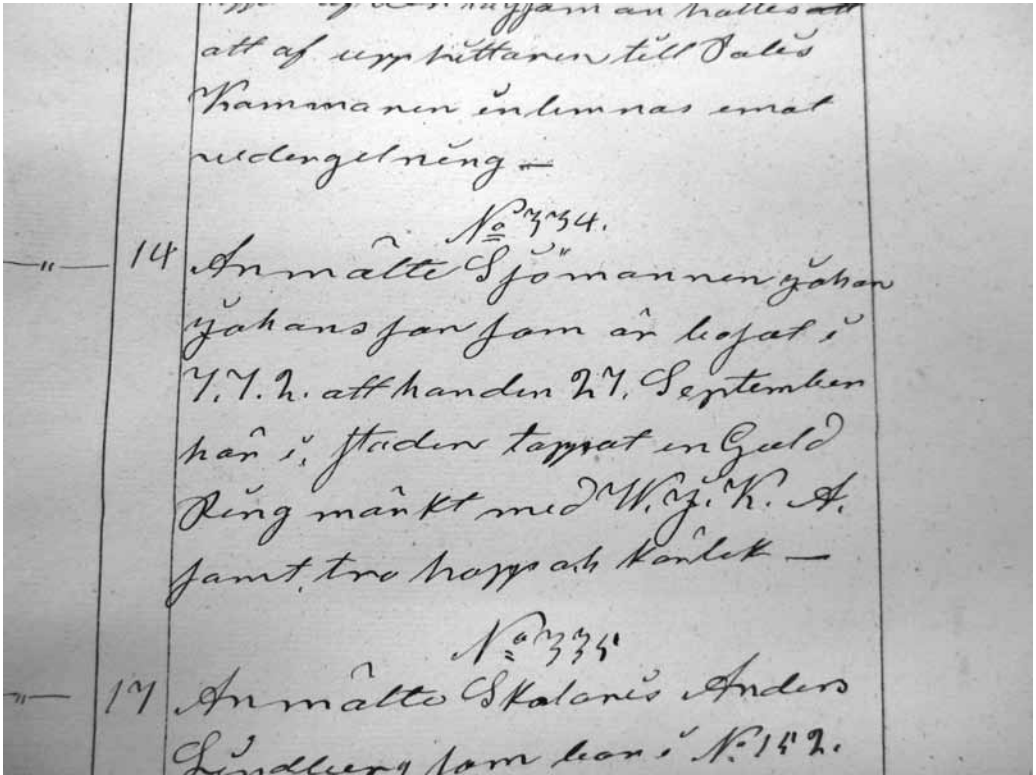
Yhä useampien arkeologisten kaivausten asetelma antaa ja antaisi mahdollisuuden historiallisten lähteiden ja arkeologisen aineiston moniääniseen vuoropuheluun. Monet arkeologit ja historianantutkijat kyseenalaistavatkin yhä useammin esineellistä ja kirjallista kulttuuria erottavan jaon. Silti sillä on voimakas tutkijaidentiteettiä muovaava merkitys, kun yliopistolliset instituutiot säilyttävät fossiilien lailla aikanaan ajankohdaisia, sittemmin epätarkoituksenmukaisiksi muuttuvia rajoja. Yhteyksien muodostaminen kahden tieteenalan haarautuneiden polkujen välille on monimutkaista. Historiantutkimusta ja arkeologiaa erottavat tieteen käytäntöihin, me-

53. Kuning:sen Maj:tin Armollinen Julistus Yhteisestä Wahingo-Walkian Palkitsemisesta. 1782.

54. Ks. etenkin Panu Savolainen, *Tirkistelyä förmaakeihin ja ylishuoneisiin. Asuttu tila Turussa Ruotsin ja Venäjän ajan taitteessa*. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto 2013. Kuvauksissa mainitaan myös joidenkin huonetilojen välisiä kulkuyhteyksiä, ja valtaosassa tapauksista tontin tilajärjestelyt ovat kuvauksen perusteella palautettavissa rakennetun ympäristön representaatioksi vain yhdellä tapaa.

55. Turun maakunta-arkisto, Turun poliisilaitoksen arkisto, Turun poliisilaitoksen vanha yhteisarkisto, AXa löytötavaratoimiston luettelot.

56. Arkeologisen aineiston määrittelemisestä ks. tämän artikkelin edellinen luku.

Kuva 3. Myös teksti ja kieli voivat välittää aineellisen kulttuurin ilmiöitä. Alkusuksystä 1862 Turun poliisikamarin löytötavarainkirjaan merkittiin, että seitsemännessä kaupunginosassa asunut merimies Johan Johansson oli 27. syyskuuta hukannut kultasormuksen, johon oli kaiverrettu kirjaimet W. J. K. A. sekä uskon, toivon ja rakkauden symbolit. Turun maakunta-arkisto, Turun poliisilaitoksen vanha yhteisarkisto, A X a:1 Poliisikamarin löytötavarain diaari. Valokuva: Panu Savolainen.

netelmiin ja institutionaaliin tekijöihin perustuva tieteenalajako, mutta yhtä lailla erilaiset ja tietoteoreettisen otaksumat ja selittämisen konventiot, jotka ovat 1800-luvulta alkaen etäännyttäneet tekstien ja aineellisen kulttuurin tutkimuksen miltei toistensa kantamattomiin.

Esitän tässä artikkelissa, että arkeologian ja historian tutkimuksen⁵⁷ rajoja tulisi aineistojen ontologian sijaan etsiä, rakentaa ja ylittää tieteenalakohtaisista, historiallisesti muotoutuneista tietorakenteista. Tekstin ja esineen käsitteiden lähempi tarkastelu tuo esiin, etteivät ne välttämättä sisällä ontologian, kielen, tapahtumallisuuden tai representaation pakottamia eroavaisuuksia. Kielellisten kuvausten ja esineiden tilallinen ja aineellinen logiikka voi olla yhte-

nevää; teksti voi olla aineellista kulttuuria myös kielellisten merkitystensä välityksellä. Esineen ja tekstin passiiviset käsiteluoikat ovat epätarkoituksenmukaisia, mikäli halutaan ymmärtää ihmisten elämää sellaisena kuin sitä eletään tekstien ja esineiden keskellä – jälkiä jättäen. Aineistot, joissa sekoittuvat esineet, tekstit ja kuvat, ovat avaamassa ovia ja rakentamassa uudenlaisia selittämisen muotoja, joiden jakautuminen tekstin, kielen ja aineellisen kulttuurin itsenäisiin tulkinnallisiin prosesseihin ei ole totunnaisista ja yksiselitteistä.

57. ja miksei muidenkin tieteenalojen, joille tässä artikkelissa kuvatut ongelmat ovat tunnusomaisia.

Tekstiä, kieltä ja esineitä on viime aikoina tarkasteltu sekä historioitsijoiden että arkeologien näkökulmasta lähinnä siitä lähtökohdasta, että tekstin ja aineellisen kulttuurin välillä on syvälinen, maailman hahmottamisen kannalta olennainen ero. On ilmeistä, että tämä ero näyttäytyy kaikkein voimakkaimpana oppialoja erottavissa väliseinissä ja 1800-luvulta lopulta lähtien eriytyneissä tieteen käytännöissä. Fyysisiksi jäljiksi tallentunutta menneisyyttä ja muistia tutkivien tieteiden riemuksi voisi koitua oppialojen satunnainen muistinmenetys omasta historiallisesta muotoutumisesta. Tämänkin artikkelin hahmona olevan käsitteellisen debatin sijaan tarvitaan,

ja kenties pelkästään, jotain muuta – ehkä jotain sellaista kuin Oksitanian trubaduuriin *gai saber*⁵⁸!

58. Eli italiaksi, tunnetummin, *gaia scienza*, iloinen tieto tai iloinen tiede. Käsite viittaa hengen, kielen ja kirjallisen taidon yhtymiseen runoudessa. Friedrich Nietzsche tunnetuksi tekemä ilmaus on peräisin Toulouseen perustetun oksitaaninkielisen, länsimaailman ensimmäisenä pidetyn kirjallisen seuran, *Consistori del Gay Saber*'n (perustettu 1323) nimestä. Ks. esim. Francois Gélis, *Histoire critique des Jeux floraux depuis leur origine jusqu'à leur transformation en académie*. Toulouse 1912, 11–70. – Nyt julkaistu Panu Savolaisen artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.